

УДК 376.64

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-37>**Олена ГОНЧАРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-5866-6839*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка(Суми, Україна) *golowko.elena@gmail.com***Ірина ІОНОВА,***orcid.org/0000-0001-9284-9308*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка(Суми, Україна) *ira_ionova@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МАТЕРИНСТВА У ВИХОВАНОК СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА І ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто материнство, яке є складним соціокультурним і психологічним феноменом. Висвітлено поняття «культура материнства», яке розуміється як складова загальної культури, що зумовлює передання жіночою норм і моральних цінностей суспільства дитині, її подальший всебічний розвиток. Зауважено, що ставлення жінки до материнства формується в процесі низки різнобічних цілеспрямованих психологічних впливів на особистість, результатом чого є сформована психологічна готовність до народження та виховання дитини.

Схарактеризовано особливості уявлень про материнство у вихованок соціального гуртожитку. Висвітлено зміст понять «девіантна материнська поведінка» і «повторне соціальне сирітство», зміст яких розкриває особливості їхніх уявлень про культуру материнства. Визначено, що девіантне материнство є характерним для вихованок соціальних установ для осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З'ясовано, що однією з форм девіантного материнства є відмова від новонароджених, в основі якої лежить комплекс соціальних, психологічних, педагогічних і патологічних причин, які діють у сукупності і порушують механізми формування материнства. Доведено, що прояв девіантної материнської поведінки тісно пов'язаний з батьківською сім'єю, що є визначальним у несформованій культурі материнства вихованок соціального гуртожитку. Розкрито прояви девіантної материнської поведінки: явні (відмова від дитини; переривання вагітності) та приховані (насильство над дитиною; агресія по відношенню до дитини; педагогічна та психологічна запущеність дитини).

Акцентовано на явищі повторного соціального сирітства, яке є складовою соціального сирітства. Наголошено, що через відсутність позитивного сімейного досвіду вихованки соціальних гуртожитків, які самі не отримували повноцінного материнського піклування, у майбутньому можуть відтворювати негативні поведінкові практики своїх матерів. Як наслідок, вони повторно породжують приховане соціальне сирітство, але уже в умовах власної сім'ї.

Ключові слова: материнство, культура материнства, соціальний гуртожиток, девіантне материнство, повторне соціальне сирітство.

Olena HONCHARENKO,*orcid.org/0000-0002-5866-6839*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Social Work and Management of Sociology-Cultural Activities

Sumy State Pedagogical A.S. Makarenko University

(Sumy, Ukraine) *golowko.elena@gmail.com***Iryna IONOVA,***orcid.org/0000-0001-9284-9308*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Social Work and Management of Sociology-Cultural Activities

Sumy State Pedagogical A.S. Makarenko University

(Sumy, Ukraine) *ira_ionova@ukr.net*

FORMATION OF A CULTURE OF MOTHERHOOD AMONG STUDENTS OF A SOCIAL RESIDENTIAL HOME AS A SOCIO-PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The article deals with the phenomenon of motherhood, which is a complex socio-cultural and psychological phenomenon. The author highlights the concept of "culture of motherhood", which is understood by the authors as a

component of the general culture, which determines the transmission of norms and moral values of society by a woman to her child, and its further comprehensive development. It is noted that a woman's attitude to motherhood is formed in the process of a number of diverse purposeful psychological influences on a personality, which results in a formed psychological readiness for the birth and upbringing of a child.

The article characterises the peculiarities of the ideas about motherhood among the residents of a social hostel. In particular, the content of the concepts of "deviant maternal behaviour" and "repeated social orphanhood" is highlighted, the content of which reveals the peculiarities of ideas about the culture of motherhood among social hostel residents. It has been determined that deviant motherhood is typical for residents of social institutions for orphans and children deprived of parental care. It has been found that one of the forms of deviant motherhood is the abandonment of newborns, which is based on a complex of social, psychological, pedagogical and pathological reasons that act in combination and disrupt the mechanisms of motherhood formation. It is proved that the manifestation of deviant maternal behaviour is closely related to the parental family, which is decisive in the unformed culture of motherhood of social hostel residents. The manifestations of deviant maternal behaviour are revealed: explicit (abandonment of the child; termination of pregnancy) and hidden (violence against the child; aggression towards the child; pedagogical and psychological neglect of the child).

The author focuses on the phenomenon of repeated social orphanhood, which, according to scientists, is an integral part of social orphanhood. It is emphasised that due to the lack of positive family experience, residents of social dormitories who did not receive full maternal care themselves may reproduce the negative behavioural practices of their mothers in the future. As a result, they repeatedly generate hidden social orphanhood, but in their own families.

Key words: motherhood, culture of motherhood, social hostel, deviant motherhood, repeated social orphanhood.

Постановка проблеми. Материнство є найбільш насиченим і довготривалим періодом, який впливає на соціальну і психологічну сфери життя жінки. Теоретичні і практичні дослідження даної проблеми акцентують на важливості материнської поведінки для народження здорових дітей, уявлення про яку починає формуватися у дівчаток ще у батьківській родині. На цей процес впливає свідоме чи несвідоме наслідування власної матері, що в дорослому житті відобразиться на світогляді дівчаток, усвідомленні і прийнятті власної материнської ролі.

Проблема формування культури материнства у вихованок соціальних гуртожитків, які виховувалися без материнського піклування в інтернатних закладах, стоїть гостріше, ніж у їхніх ровесниць, які набували цього досвіду у біологічних сім'ях. За статистикою, найбільша вірогідність і ризик відмови від новонароджених фіксують серед матерів, які є колишніми вихованками державних закладів опіки. Спеціалісти основними причинами відмов називають психологічну і фізіологічну незрілість, відсутність культури материнства, асоціальну поведінку породіллі, відсутність житла і підтримки з боку сім'ї, бідність, небажану вагітність тощо.

Зокрема, у Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зазначено, що діти молодих самотніх жінок, які є випускницями державних закладів опіки, як і їхні матері, виховуються у тих самих закладах. Зазначений факт свідчить про актуальність вивчення як на теоретичному, так і практичному рівнях питання щодо формування у вихованок соціальних гуртожитків культури материнства і готовності виконувати в майбутньому материнської ролі, зокрема задля запобігання виникнення нової проблеми – повторного соціального сирітства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні основи культури материнства і психологічної готовності до неї розглядали Н. Гаража, А. Капська, М. Нероба, Н. Максимовська, О. Проскурняк, О. Тіунова, І. Томаржевська, І. Шалімова, О. Шевченко, Н. Яремчук та ін. Особливого значення дане питання набуває у виховному середовищі державних закладів опіки. Підготовку вихованців інтернатних закладів до сімейного життя висвітлено в працях Я. Гошовського, І. Горчакової, Л. Єрьоміної, О. Кізь, Н. Касьянкової, О. Кікінежді, Н. Кригіної, В. Мухіної, Г. Плясової, Г. Прихожан, Г. Сатаєвої, О. Смирнкової, Н. Толстих, Г. Хархан та ін. Технології соціально-педагогічної діяльності з вихованцями соціального гуртожитку вивчали М. Доннік, І. Літяга, М. Соляник, Н. Сушик та ін. Проте, незважаючи на різнобічне вивчення проблеми підготовки вихованців інтернатних закладів до сімейного життя, залишається малодослідженою проблемою формування культури материнства у вихованок соціального гуртожитку. Тому *метою нашої публікації* є вивчення проблеми формування культури материнства у вихованок соціального гуртожитку в контексті соціально-педагогічної і психологічної наук.

Виклад основного матеріалу. Материнство традиційно продовжує бути однією з найвизначніших подій у житті кожної жінки. Готовність жінки до материнства визначається не лише на фізіологічному рівні, (здатність до зачаття, виношення і народження дитини), а й на психологічному (усвідомлення взаємозв'язку з дитиною, сформована адекватна материнська поведінка і компетентність) і соціальному рівнях (сформоване усвідомлення і прийняття материнської ролі, відповідальності за дитину). Отже, йдеться про культуру материнства, яка є ступенем усвідом-

лення жінкою ролі матері, її поглядів, уявлень щодо системи виховання та обов'язків загалом.

Вивчення наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволяє нам стверджувати, що поняття материнства є міждисциплінарним. Воно вивчається в межах порівняльної біології, фізіології, медицини, психології, історії, філософії, соціології, культурології та ін. Кожна з перерахованих наук вивчає і визначає материнство, виходячи зі своїх цілей і завдань. Цим можна пояснити, що наразі єдиного визначення поняття «материнство» немає. Проте, науковці єдині у погляді на материнство як складне явище, стверджуючи що воно є результатом взаємодії таких факторів: генетичних, біологічних, фізіологічних, психологічних, впливу соціального і культурного середовища. Якщо розглядати материнство з позиції біологічної і медичної наук, то його можна визначити як функцію жіночого організму, спрямовану на продовження людського роду. Але материнство має не тільки біологічний аспект (виношування, народження і вигодовування дитини), а й містить у собі аспект соціальний, який полягає у вихованні дитини як члена соціуму. Соціальні науки вивчають материнство як соціокультурний феномен, що сукупно поєднує в собі морально-етичний досвід людства та є критерієм людяності, за допомогою якого транслиуються та передаються від покоління до покоління культурні цінності (Гаража, 2021: 91).

У кожній культурі є цілі соціальні інститути материнства, що містять в собі способи формування жінки як матері (традиції, звичаї, прикмети, забобони). Вони характеризують конкретно-культурний шлях жінки до моделі материнства, який є інструментом, створеним природою і суспільством для повноцінного виховання дитини як представника свого роду та своєї культури. Розглядаючи культурно-історичні засади материнства, М. Нероба зауважує, що цей інститут є історично обумовленим, адже видозмінюється під впливом певної епохи (Нероба, 2015: 90). Схожої думки притримуються Е. Костишин з авторами, які відзначають, що у різні історичні періоди материнство наповнювалося різним змістом і різними моделями материнської поведінки. При цьому цінність або знецінення материнства у конкретному соціокультурному середовищі формували відповідне ставлення жінки до цього феномену і визначали особливості самореалізації у ролі матері (Костишин, 2021: 70).

Надалі зосередимо дослідницьку увагу на визначенні поняття «культура материнства», яке ми розуміємо як складову загальної культури, що

зумовлює передання жінкою норм і моральних цінностей суспільства дитині, її подальший всебічний розвиток. Культура материнства є ступенем усвідомлення жінкою ролі матері, її поглядів, уявлень щодо системи виховання та обов'язків загалом. Зміст культури материнства складають загальнолюдські і притаманні певному суспільству цінності, психолого-педагогічні знання жінки, що містять її позицію і стиль життя щодо виховання та розвитку дитини, особисті якості та прагнення до самореалізації себе як матері. Є. Підчасов з Н. Чепелевою відзначають, що ставлення жінки до материнства формується в процесі різних цілеспрямованих психологічних впливів, результатом чого є сформована готовність до народження та виховання дитини (Підчасов, 2022: 35). Зокрема, воно зумовлене зовнішніми (політичні, економічні, екологічні та інші фактори; відносини жінки з партнером; підтримка жінки з боку родини або її відсутність; фінансовий стан родини) і внутрішніми чинниками (психологічна готовність до материнства, яка полягає у здатності матері забезпечити адекватні умови для розвитку дитини і виявляється в певному типі материнського ставлення).

Розглядаючи феномен материнства через призму психологічної готовності жінки до народження і виховання дитини, О. Шевченко визначає її як «стан особливої налаштованості жінки на те, щоб усвідомлено прийняти рішення стати матір'ю: народити, навчити, виховати дитину, забезпечити її, ввести у соціум, допомогти соціалізуватися» (Шевченко, 2017: 136). Психологи виділяють структурні компоненти психологічної готовності до материнства: когнітивний (уявлення жінки про себе як майбутню матір і материнство загалом); емоційно-ціннісний (основою є позитивне ставлення жінки до себе як майбутньої матері, включення материнства в ціннісно-сміслову сферу); операціональний (сформованість навичок материнської компетентності). Виділяють п'ять блоків психологічної готовності до материнства: особистісна готовність; адекватна модель батьківства; мотиваційна готовність; сформованість материнської компетентності; сформованість материнської сфери (Тіунова, 2008: 14; Томаржевська, 2021: 143). Автори представляють психологічну готовність до материнства у вигляді моделі, яка демонструє його структурну і змістовну складність. Представляючи материнство як цілісну систему, вони наголошують на взаємозв'язку компонентів психологічної готовності, у разі порушення в одному з яких спричиняє руйнування всієї системи (Проскурняк, 2007: 210).

О. Гомонюк з Н. Яськовою зауважують, що на готовність до материнства впливають не тільки біологічні, але й соціальні і психологічні чинники. Адже, з одного боку, феномен материнства розвивається на потужній інстинктивній основі; з іншого боку, він виступає як особистісне утворення жінки, в якому відображається увесь досвід її взаємин з власною матір'ю (Гомонюк, 2017). Акцент робиться на важливості комунікації з біологічною матір'ю у період раннього дитинства дівчинки для її подальшого особистісного розвитку як жінки загалом і як матері зокрема. Для формування культури материнства, основою якої є позитивна материнська поведінка, спочатку необхідна ідентифікація жінки з біологічною матір'ю (один з основних механізмів розвитку материнського ставлення); потім на її основі має відбутися так звана «емоційна сепарація» (сепарація – це психологічне та фізичне відокремлення дитини від батьків). Мати транслює своїй донці прийняту в даній культурі на даний момент часу модель материнства. У разі відсутності досвіду близькості з матір'ю, дівчинка, яка пережила в дитинстві амбівалентні «відштовхуючо-притягуючі» стосунки, втілює у своєму житті подібну модель взаємин. Для таких матерів характерний внутрішній конфлікт «любові-ненависті», в основі якого лежить прагнення до глибоких емоційних стосунків з іншими та нездатність їх будувати, бажання любити та одночасно – нездатність виявляти цю любов (Хархан, 2009: 39).

Останнім часом проблема культури материнства гостро постала через збільшення кількості жінок, які відмовляються від дітей. Найбільша вірогідність відмов спостерігається серед соціально вразливих груп жінок (неповнолітні дівчата, незаміжні жінки, жінки з низькими матеріальним статками, жінки без постійного житла, жінки з кримінальним минулим, жінки з числа колишніх вихованок сиротинців), які найбільш схильні до стресових і депресивних станів в період вагітності, різних форм психічної патології (у т.ч. алкоголізму і наркоманії). Дослідження доводять, що більшість цих матерів самі виховувалися в психотравмуючому середовищі неблагополучних сімей, де батьки (зокрема, матері) «виховували» їх брутальністю, криком, а часто й побоями. Як результат, такі жінки мають викривлене уявлення про відносини «мати – дитина», формально ставляться до статусу матері тощо.

Зокрема, гостро стоїть проблема несформованої культури материнства у дівчат з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та психологічної неготовності до

майбутнього материнства. Фахівці зауважують, що саме соціальні гуртожитки покликані не тільки забезпечувати випускниць інтернатних закладів житлом, але й створювати для них сприятливі умови для успішної соціалізації, адаптації та інтеграції у відкритому соціумі, підготовки до самостійного життя і майбутнього материнства (Сушик: 2013, 168).

Діяльність в Україні соціальних гуртожитків у мережі спеціалізованих закладів та закладів державного утримання молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовлена соціальною політикою, яку провадить Україна з метою вирішення наслідків явищ біологічного і соціального сирітства. Типове положення про соціальний гуртожиток визначає його пріоритетне призначення необхідністю забезпечення випускників інтернатних закладів тимчасовим житлом, надання допомоги у подоланні соціальної і психологічної дезадаптації, формування у вихованців активної життєвої позиції, засвоєння суспільних норм і цінностей, оволодіння навичками самостійного життя (ведення домашнього господарства, прийняття відповідальних рішень), розвиток комунікативних навичок безконфліктного спілкування, організацію змістовного дозвілля та ін. Усе це допоможе більш-менш успішно адаптуватися до відкритого соціального середовища, інтегруватися в ньому і почати самостійне життя (Літяга: 2017, 164). Отже, перебування у соціальному гуртожитку набуває актуальності для дівчат-сиріт у період завершення шкіл-інтернатів і переходу до самостійного життя. Окремим напрямом соціально-виховної діяльності в соціальному гуртожитку є формування у вихованок закладу навичок безпечної сексуальної поведінки, підготовка до створення власної сім'ї, проведення просвітницької роботи з питань усвідомленого материнства тощо. Визначальним критерієм на цьому етапі, за М. Доннік, виступає адаптаційний потенціал особистості дитини-сироти, який полягає у комплексі сформованих якостей, що сприяють її успішному входженню у нове соціальне середовище (Доннік: 2012, 159).

Науковці, які вивчають проблему формування у молодих жінок з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, готовності до материнства, відзначають про відсутність в інтернатській системі виховання адекватних зразків майбутньої соціорольової жіночої поведінки. Сирітська доля та інтернатне середовище зумовлюють появу в таких дівчаток складних соціально-психологічних проблем, з-поміж яких виокремлюють проблему їх особистісного становлення як

жінки. Автори зауважують на звуженості соціального оточення в інтернатних закладах, відсутності адекватних моделей статевої поведінки, недостатній підготовленості психолого-педагогічного персоналу до роботи з депривованими дітьми – усе це позначається на характері становлення ідентичності осиротілих дівчаток, засвоєнні ними жіночих ролей і обов'язків у суспільстві та сім'ї, створює несприятливі умови для розвитку готовності до материнства (Корінна: 2018, 30).

Характерним для вихованок соціальних установ для осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є девіантна материнська поведінка, яка не сприяє збереженню здоров'я дитини, а навпаки, перешкоджає, порушує й ускладнює нормальний процес її розвитку. Автори виділяють явні (переривання вагітності, відмова від дитини) та приховані (насильство та агресія по відношенню до дитини, психолого-педагогічна занедбаність дитини) прояви материнської девіації. Серед головних причин називають вплив соціокультурних чинників на формування у жінки материнської поведінки як до вагітності, так і після народження дитини. Зокрема, до причин девіантного материнства відносять: наявність несприятливого дитячого комунікативного досвіду (порушення дитячо-батьківських стосунків); фактор небажаності вагітності та народженості дитини; соціально-економічні фактори (більшість жінок, які мають порушення материнської функції, мешкають в несприятливих соціальних та побутових умовах та відносяться до соціально незахищеної категорії населення). Прояв девіантної материнської поведінки тісно пов'язаний з біологічною сім'єю, що є визначальним у несформованій культурі материнства вихованок соціального гуртожитку. Причина девіантного материнства полягає у драматичних взаєминах таких жінок з девіантною поведінкою їх матерів. Така материнська депривація робить неможливим процес ідентифікації з матір'ю як на рівні психологічної статі, так і на рівні формування культури материнства і позитивної репродуктивної поведінки.

Одним із проявів крайніх випадків девіантної поведінки матері є відмова від дитини, що зумовлює повторне соціальне сирітство. Серед основних причин повторного соціального сирітства Г. Хархан називає наступні:

1) психологічна неготовність до материнства колишніх вихованок інтернатних закладів та соціальних гуртожитків, яка викликана: відсутністю процесу ідентифікації з матір'ю; наявністю неадекватної моделі батьківства, яку вони спо-

стерігали у сім'ї (приміром, жорстоке ставлення до дітей); ставленням до народження дитини як засобу компенсації батьківської любові; відсутністю досвіду спостереження за виконанням материнської ролі, ускладнення формування материнської компетенції; відсутністю в інтернатних закладах і соціальних гуртожитках навчально-виховного курсу, спрямованого на формування усвідомленого материнства;

2) матеріальна та житлова незахищеність колишніх вихованок інтернатних закладів і соціальних гуртожитків, яка обумовлена: відсутністю фінансової підтримки з боку батьків та інших родичів; рівнем освіти (загальна середня, професійна-технічна); низькооплачуваною роботою або її відсутністю; низьким рівнем забезпеченості соціальним житлом (що в свою чергу впливає на прийняття рішення відмовитися від новонародженої дитини);

3) низький рівень психосексуальної культури у колишніх вихованок інтернатних закладів та соціальних гуртожитків, що зумовлено: прорахунками в формуванні сексуальної культури у вихованців і вихованок інтернатних закладів / соціальних гуртожитків, які поповнюють «групи ризику» (серед юнаків і дівчат з числа дітей-сиріт значною мірою поширені венеричні захворювання, незаплановані вагітності та аборти, народження позашлюбних дітей, що часто руйнує їхню долю і життєві плани); відсутністю потрібного обсягу знань щодо репродуктивної функції людини, культури інтимних стосунків, збереження сексуального здоров'я з молодих років;

4) недостатня розвиненість мережі соціальних служб, які надають підтримку молодим матерям – колишнім вихованкам інтернатних закладів та соціальних гуртожитків: за даними Державної соціальної служби в Україні спостерігається позитивна тенденція до збільшення кількості соціальних центрів матері та дитини, фахівці яких здійснюють профілактичну роботу з попередження відмов від новонароджених дітей; проте, не зважаючи на нагальну потребу в їх діяльності, такі заклади працюють не в усіх областях країни; недостатня кількість соціальних служб, які надають підтримку молодим матерям – колишнім вихованкам інтернатних закладів та соціальних гуртожитків, що не дозволяє охопити більшу кількість клієнток, які потребують допомоги (Хархан: 2012, 25).

Виникнення повторного соціального сирітства, на думку дослідниці, пов'язане з відмовою колишніх вихованок інтернатних закладів і соціальних гуртожитків в силу різних причин від своєї материнської ролі щодо новонародженої дитини. Через

відсутність позитивного сімейного досвіду вихованки соціальних гуртожитків, які самі не отримували повноцінного материнського піклування, у майбутньому можуть відтворювати негативні поведінкові практики своїх матерів. Як наслідок, вони повторно породжують приховане соціальне сирітство, але уже в умовах власної сім'ї.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можемо підсумувати, що материнство є унікальним психологічним феноменом, що має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Серед чинників, що впливають на формування культури материнства, виділяють здатність жінки бути доброю матір'ю, що формується передовсім на основі досвіду взаємодії з власною матір'ю, а також в процесі власної вагітності і материнства.

Проблема несформованої культури материнства у дівчат-сиріт, які є вихованками соціальних гуртожитків, стоїть надто гостро. Відсутність позитивного досвіду спілкування з власними матерями, сирітська доля та інтернатне середовище зумовлюють появу в дівчатках-сиротах складних соціально-психологічних проблем, з-поміж яких виокремлюють проблему їх особистісного становлення як жінок. Психологічна неготовність до майбутнього материнства у таких молодих жінок може призвести до негативних наслідків (девіантне материнство і повторне соціальне сирітство). Тому соціальні гуртожитки покликані не тільки забезпечувати випускниць інтернатних закладів житлом, але й створювати для них сприятливі умови для підготовки до самостійного життя і виконання материнської ролі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доннік М. Вихованці соціального гуртожитку як об'єкт дослідження. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 107(1). С. 158–166.
2. Гаража Н. Д., Таран О. П. Соціально-психологічні чинники ставлення сучасних жінок до материнства. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 30. С. 92–96.
3. Гомонюк О., Яськова Н. Особливості психологічної готовності до материнства. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Випуск 4. С. 72–79.
4. Корінна Г. О. Готовність вихованців закладів інтернатного типу до сімейного життя як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 10–11. С. 30–35.
5. Костишин Е., Царьова А. Історико-філософський аспект проблеми самотнього материнства.
6. Літвяга І. В. Зміст діяльності соціального гуртожитку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Випуск 77 (2). С. 164–167.
7. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 3. С. 49–53.
8. Підчасов Є. В., Чепелева Н. І. Психологічна особливість сформованості ставлення до материнства жінок, які мають перших дітей до 3-х років. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. Вип. 3. С. 35–39.
9. Проскурняк О. Чинники та етапи становлення материнства. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 3. С. 13–16.
10. Сушик Н. С. Особливості діяльності соціального педагога в соціальному гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: зб-к наук. праць*. Серія: Педагогічні науки 2013. № 8 (257). С. 166–170.
11. Тіунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку: автореф. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 24 с.
12. Томаржевська І. В. Теоретичні аспекти проблеми психологічної готовності до материнства в молодих жінок. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2021. Том 32 (71). №1. С. 141–146.
13. Хархан Г. Д. Готовність до материнства вихованок шкіл-інтернатів для дітей-сиріт. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2009. №3. С. 34–45.
14. Хархан Г. Основні причини повторного соціального сирітства. *Вісник Міжнародного слов'янського університету*. Серія: Соціологічні науки. 2012. Т. 15. № 1, 2. С. 24–30.
15. Шевченко О. М. Психологічні особливості готовності до материнства дівчат-старшокласниць. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2017. Випуск 4. Том 2. С. 135–139.

REFERENCES

1. Donnik M. (2012) Vykhovantsi sotsialnoho hurtozhytku yak ob'iekt doslidzhennia [Pupils of a social dormitory as an object of research]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*, 107(1), 158–166 [in Ukrainian].
2. Harazha N. D., Taran O. P. (2021) Sotsialno-psykholohichni chynnyky stavlennia suchasnykh zhynok do materynstva [Socio-psychological factors of modern women's attitude to motherhood]. *Habitus: naukovyi zhurnal z sotsiologii ta psykholohii*. 30, 92–96 [in Ukrainian].

3. Homoniuk O., Yaskova N. (2017) Osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti do materynstva [Peculiarities of psychological readiness for motherhood]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, 4, 72–79 [in Ukrainian].
4. Korinna H. O. (2018) Hotovnist vykhovantsiv zakladiv internatnoho typu do simeinoho zhyttia yak sotsialno-pedahohichna problema [The willingness of boarding-type institutions to family life as a socio-pedagogical problem]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, 10–11, 30–35 [in Ukrainian].
5. Kostyshyn E., Tsarova A. (2020) Istoryko-filosofskyi aspekt problemy samotnoho materynstva [Historical and philosophical aspect of the problem of single motherhood]. *Sotsialna robota: stanovlennia, perspektyvy, rozvytok: m-ly V Mizhn. nauk.-prakt. konfer.*, 105–110 [in Ukrainian].
6. Litiaha I. V. (2017) Zmist diialnosti sotsialnoho hurtozhytku [The content of social hostel activities]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, 77 (2), 164–167 [in Ukrainian].
7. Neroba M. V. (2015) Materynstvo yak psykholohichni fenomen [Motherhood as a psychological phenomenon]. *Pedahohichni protsesy: teoriia i praktyka*, 3, 49–53 [in Ukrainian].
8. Pidchasov Ye. V., Chepelieva N. I. (2022) Psykholohichna osoblyvist sformovanosti stavlennia do materynstva zhinok, yaki maiut pershykh ditei do 3-kh rokiv [Psychological peculiarity of the formation of the attitude to motherhood of women who have their first children before the age of six]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Psykholohiia*, 3, 35–39 [in Ukrainian].
9. Proskurniak O. (2007) Chynnyky ta etapy stanovlennia materynstva [Factors and stages of motherhood formation]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 3, 13–16 [in Ukrainian].
10. Sushyk N. S. (2013) Osoblyvosti diialnosti sotsialnoho pedahoha v sotsialnomu hurtozhytku dlia ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [Peculiarities of the activity of a social teacher in a social hostel for orphans and children deprived of parental care]. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky: zb-k nauk. pr. – Scientific bulletin of Lesya Ukrainka East European National University: collection of sciences. works*, 8 (257), 166–170 [in Ukrainian].
11. Tiunova O. V. (2008) Psykholohichni umovy formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do materynstva u divchat starshoho shkilnoho viku [Psychological conditions for the formation of a responsible attitude to motherhood in girls of high school age]: avtoref. ... kand. psyk. nauk: 19.00.07. Ivano-Frankivsk. 24 s. [in Ukrainian].
12. Tomarzhavska I. V. (2021) Teoretychni aspekty problemy psykholohichnoi hotovnosti do materynstva v molodykh zhinok [Theoretical aspects of the problem of psychological readiness for motherhood in young women]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, 32 (71), 141–146 [in Ukrainian].
13. Kharkhan H. D. (2009) Hotovnist do materynstva vykhovanok shkil-internativ dlia ditei-syrit [Pupils of boarding schools for orphans who want to become mothers]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka*, 3, 34–45 [in Ukrainian].
14. Kharkhan H. (2012) Osnovni prychny povtornoho sotsialnoho syritstva [The main reasons for repeated social orphanhood]. *Visnyk Mizhnarodnoho slovianskoho universytetu*, 15 (1, 2), 24–30 [in Ukrainian].
15. Shevchenko O. M. (2017) Psykholohichni osoblyvosti hotovnosti do materynstva divchat-starshoklasnyts [Psychological features of high school girls' readiness for motherhood]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, 4 (2), 135–139 [in Ukrainian].